

НЕФОРМАЛЬНІ ЛІДЕРИ СЕЛЯНСТВА – ІНІЦІАТОРИ РУХУ ЗА СТВОРЕННЯ СЕЛЯНСЬКИХ СПІЛОК

У статті наводиться характеристика соціального складу ініціаторів руху за створення незалежних громадських організацій українського селянства в період непу. Це дає змогу з'ясувати, які саме прошарки українського селянства підтримували, і в якій мірі, ідею консолідації навколо селянських спілок.

Ключові слова: селянська спілка, консолідація, селянський активіст, громадська ініціатива, ОДПУ.

В статье приводится характеристика социального состава инициаторов движения за создание независимых общественных организаций украинского крестьянства в период нэпа. Это дает возможность выяснить, какие именно слои украинского крестьянства поддерживали, и в какой степени, идею консолидации вокруг крестьянских союзов.

Ключевые слова: крестьянский союз, консолидация, крестьянский активист, общественная инициатива, ОГПУ.

Article induced characteristics of the movement for establishment of independent public organizations of the Ukrainian peasantry during the period NEP. This allows finding out what layers of the Ukrainian peasants supported and to what extent the idea of consolidation around the peasant union.

Key words: peasant union, consolidation, peasant activists, social initiative, ODPU.

Важливе значення для об'єктивного відтворення всіх чинників (економічних, суспільно-політичних, морально-психологічних), які впливали на перебіг руху за створення незалежних селянських громадських організацій в добу непу, є всебічна характеристика його ініціаторів. Достатньо повний суспільно-громадський «портрет» селянського активіста дає змогу з'ясувати, які саме прошарки доколгоспного українського селянства підтримували, і в якій мірі, цю ідею.

Радянські органи влади, а за ними й дослідники радянської доби, як правило, вкрай тенденційно показували природу та інтенсивність розповсюдження цього руху серед селянства, намагаючись зобразити його як вузьке явище, до якого було причетне лише обмежене коло осіб, тому не дивно, що ця важлива суспільна проблема протягом багатьох десятиріч висвітлювалася однобічно, виключно з позицій «класового підходу» [1]. Ще не знайшла вона належного відображення і в наш час. Виключенням є праці В. Лазуренка [2] та О. Ганжі [3], які, щоправда, показують рух за створення селянських союзів переважно через призму вимог, насамперед, заможних верств селянства. При цьому акцентується увага на тому, що вони були позбавлені інших можливостей відстоювати свої інтереси. В даному контексті привертає до себе увагу оригінальна концепція деяких зарубіжних істориків, які змальовують міжвоєнний (між Першою та Другою світовими війнами) період,

насамперед, як суцільну конфронтацію радянської влади із сільським населенням. Так, наприклад, А. Граціозі, аналізуючи соціальні процеси на теренах Російської імперії та Радянського Союзу, класифікує період 1917-1933 років як «велику селянську війну» [4]. Однак, на нашу думку, це питання ще потребує зваженого, а, головне, всебічного висвітлення, уточнення та деталізації багатьох важливих аспектів означеної проблеми.

Партія однозначно розглядала громадську ініціативу селянства зі створення селянських спілок як спробу ворожих їй сил втягнути основну масу селян до антирадянської діяльності, оскільки «у всіх цих випадках основним елементом за своєю соціальною суттю виступає куркуль, заможна частина середняцтва. Є й бідняки, але з темним політичним минулим. У всіх випадках виявлено антирадянський вплив осіб, які належать до антирадянських партій – колишні махновці, петлюрівці, колишні учасники гетьманського союзу «Хлібороб», колишні члени УКП, УПСД та есерів», – зазначалося в інформаційному зведенні ДПУ, підготовленому для ЦК КП(б)У 3 вересня 1926 року [5].

Виходячи з цього, каральні органи посилено шукали і накопичували матеріали про «темне минуле» в кожного ініціатора чи активіста створення селянських союзів. У таємних повідомленнях постійно акцентувалася увага на тому, що агітаторами, як правило, виступають колишні члени різних партій.

Так, у с. Антонівка Одеської округи ініціатива про консолідацію селян йшла від колишніх членів партії есерів із 1905 року, середняків Майдана та Ляхова, в Запорізькій округі – від есера Глоби, в Херсонській – від колишнього стражника Рудченка тощо [6]. Підкреслювалося також, що не меншу активність проявили й колишні учасники гетьманського правління. В Миколаївській округі на хуторі Коталино агітацію за створення селянських спілок проводив М. Голуб, який під час гетьманату Скоропадського був організатором Союзу Хліборобів по 9 волостям, а в 20-х роках здобув авторитет серед населення активною роботою на посаді голови сільськогосподарського кооперативного товариства. В с. Литвинівка Харківської округи за створення селянського союзу активно виступав заможний селянин Н. Слинко, який при гетьмані був організатором чисельних осередків Союзу хліборобів тощо. В Донецькій округі активно діяла група колишніх членів селянських союзів часів революції 1905-1907 років, які підтримували зв'язок з колишнім першим головою Всеросійського селянського союзу і навіть мали власну печатку: «Селяни всіх країн, єднайтеся!» [7]. В с. Покровське Катеринославської округи провідником ідеї селянського союзу був колишній член Союзу руського народу, потім активний діяч УНР Я. Каміжан, який супроводжував свою агітацію ще і різними докорами владі щодо її національної політики [8]. В Мелітопольській округі агітацію за селянський союз проводив заможний селянин, за радянською термінологією «куркуль», член церковної ради С. Манев.

При цьому зовсім не бралось до уваги те, що висока громадська активність цих осіб, насамперед, пояснювалась тим, що вони мали значний досвід роботи з людьми, набутий завдяки тривалій участі в діяльності масових селянських організацій у дожовтневий період та в часи української революції, відзначалися знанням життя селянської спільноти, здатністю не лише бачити, а й намаганням вирішити пекучі соціально-економічні проблеми селянства.

Радянські спецслужби, не гребуючи ніякими методами, посилено шукали зв'язки широких верств сільського населення з так званими «ненадійними елементами». Яскравим прикладом цього є, навіть для тих часів незаконне, вилучення листування мешканців с. Брайловка Крюківського району (Кременчуцька округа). В одному з листів містяться відомості, що «село живе кронштадтськими та тамбовськими гаслами», а колишні люди, які ведуть за собою широкі маси, висувають такі вимоги: 1) відміну прямих та непрямих податків з підприємств, що обслуговують село та сільське господарство: млини, мехмайстерні, ковальні тощо; 2) відміну договорів Всеробітземліс на батраків; 3) повне утримання шкіл та вчителів за державний коштів; 4) звільнення від зборів за довідки, що видає сільрада; 5) безкоштовний землеустрій; 6) зниження дохідної норми плати робітникам та службовцям в місті; 7) широка участь у владі безпартійних селян у місті; 8) скликання безпартійної загальнореспубліканської конференції селян з прямим голосуванням на виборах.

Слід особливо виділити те, що в боротьбі за владу в середині радянського керівництва ці матеріали були спритно вмонтовані для дискредитації тих керівних діячів, які так чи інакше позиціонували себе як люди, що знаходили в собі мужність принципово відстоювати інтереси широких народних мас. Співробітники ОДПУ заявили, що керівник губернії, голова облвиконкому, – «колишній член УПСД та УКП». Це розглядалося як беззаперечний аргумент у поясненні «нездорових» настроїв населення [9].

Проте об'єктивний аналіз конкретних прикладів та самого змісту агітації за створення незалежних селянських організацій показує, що, як правило, активісти ніяк не вписувалися в створюваний владою жупел «ненадійних елементів». Наприклад, в Миколаївській округі ініціатором організації селянської спілки був бідняк А. Араменко, який говорив про переродження партії та прихід до влади нікому невідомим, молодим крикунів. Його підтримував член правління сільськогосподарського кооперативного товариства, до речі член КП(б)У (поспішно позбавлений за це партійного квитка), середняк Росинець [10]. Хоча в повідомленні ОДПУ й зазначалося, що Араменко в минулому есер, проте, це ніяк не змінювало суті: ідея створення селянського союзу знайшла підтримку в значно ширших прошарках селянства (в даному випадку серед бідноти і навіть селян-партійців), а не тільки серед «куркулів, контрреволюціонерів та церковників», як це намагалася подати влада.

На підтвердження цієї тези слід зазначити, що активними пропагандистами створення селянської організації часто виступали і члени КНС [11]. Так, доволі звичними стали розмови щодо необхідності організації селянських союзів на зібраннях активу незаможників Кам'янського району Катеринославської округи. Наприклад, у с. Курилівка активіст КНС на зборах заявив: «Якщо партія й надалі буде мати синків (робітників) та пасинків (селян), то ми скоро візьмемо її за горло і дамо по шапці, як Миколі П...». Тут же, інший член КНС виступив з пропозицією боротися, поки влада не стане дійсно робітничо-селянською. Ще далі пішли багато офіційно визнаних організацій незаможників Сумської, Харківської та Херсонської округи, які фактично перетворювали класові за задумом організації КНС на загально-селянські спілки, приймаючи в свої лави «кого попало, включаючи куркулів» [12].

Місцеві органи ОДПУ детально вивчали не лише особи ініціаторів створення селянських спілок, але й намагалися змалювати історію «політичного розвитку» сіл, в яких набув поширення цей рух. Так, в інформаційному огляді Шевченківського окружного відділу ОДПУ наводилася характеристика ситуації в с. Мала Смілянка Смілянського району, жителі якого дружно підтримували ідею консолідації навколо селянської організації. В ній зазначалося, що ще в 1905 р. в Малій Смілянці діяла організація анархістів (30 осіб), під час революції село боролось проти Червоної гвардії, а в роки гетьмана Скоропадського тут була створена організація «Вільних козаків», яка потім служила УНР. На думку авторів повідомлення, такий «контрреволюційний шлях

села» в роки революції та громадянської війни зумовив зародження не менш антирадянських настроїв у мирний час.

Автори цього зведення не проминули і таке. На середину 20-х років у селах проживає багато колишніх працівників залізниці, звільнених за політичну неблагонадійність. Вони «при кожному зручному випадку намагаються в середовищі селянства насадити думку, що робітничий клас живе краще, ніж селяни, намагаються підкреслити нерівність між селянином та робітником, акцентуючи на вигіднішому становищі останнього в економічному плані». Серед них окривдділ ОДПУ виокремив найбільш дієвих агітаторів: середняків Троценка Філіпа й Трикоза Антона та бідняка Кільченка Івана.

В інформаційному огляді подається також детальний опис зародження ідеї створення селянської спілки в селі. Вперше цю думку було вголос оприлюднено на сільському сході в червні 1926 р. Після доповіді представника партосередку станції Бобринська Піхоти про внутрішнє становище республіки в дебатах виступили вищезгадані А. Троценко та Ф. Трикоз, які підкреслили нерівність робітника і селянина та запропонували сходу вимагати від влади створити селянську спілку. Основними завданнями майбутньої організації мали бути: збут на ринку продуктів сільськогосподарського виробництва; захист селянських інтересів перед державними та промисловими підприємствами, де селянство виступало як робоча сила (цукрові заводи, плантації тощо); відстоювання селянських інтересів перед органами центральної влади. На сході це питання активно обговорювалося протягом 3-х годин і в результаті селянство змусило (!) цю вимогу занести до протоколу – «вимагати від влади необхідності створення селянських союзів» [13].

До речі, в даному випадку ініціаторами руху виступали колишні робітники залізниці, які тепер проживали в сільській місцевості. Та й в цілому в Україні ідея про створення селянського союзу «частіше зустрічалися в тих селах, куди на зиму поверталися селяни, які в літній сезон працювали в містах, які бачили роботу профспілок, а інколи й були в їх складі». Логічно, що, повернувшись, вони хотіли створити аналогічну селянську спілку, яка б відстоювала їх права та інтереси [14].

В окремих випадках громадська ініціатива йшла від демобілізованих червоноармійців. Наприклад, у с. Штормове Старобільської округи під час святкування 9-ї річниці Жовтня на загальних зборах селян з промовою виступив червоноармієць Свищ. Він, як повідомляв інформатор ОДПУ, не криючись заявив: «Не дивлячись на те, що робітники взяли владу в свої руки за допомогою селянства, революція селянину дала дуже мало. Не дивлячись на те, що селянство в СРСР складає 87 % населення, а робітники всього 3-4 %, вся влада знаходиться в руках

робітників, які експлуатують селянство». В заключній частині свого виступу Свищ зазначив, що потрібна нова селянська революція, потрібні селянські вожді та селянські організації, які б змогли захищати інтереси селянства: «Так думаю не один я, так уважає вся Червона армія, з якої я недавно повернувся» [15].

Слід зазначити, що Червона армія, укомплектована в переважній більшості вихідцями з села, завжди співчувала настроям широких верств, що особливо турбувало владу, адже втрата підтримки з боку власних військових формувань означала крах більшовицького режиму. Тому органи ОДПУ прискіпливо вивчали настрої червоноармійців та «корегували» їх у правильному напрямку, проводячи попереджувальні заходи щодо запобігання поширення цих ідей серед військовослужбовців.

Провідниками ідеї створення селянських союзів виступали також сільська інтелігенція та студентство, які стали фундаторами «Українського селянського об'єднання». У статуті об'єднання зазначалися, зокрема, і такі завдання: «1. Через організацію свідомих селян-трудовиків та селянської інтелігенції виявляти та захищати широкі потреби селянської маси, використовуючи всі можливі засоби. 2. Виявляти та оформляти ідеологічну фізіономію селянського класу в науково-прогресивному дусі. 3. Підготувати ґрунт для організації національно-селянської партії. 4. Проводити боротьбу за принципи демократії» [16].

У звіті заступника голови ОДПУ УСРР Карлсона на адресу ЦК КП(б)У містилася інформація про затримання одного з колишніх отаманів «політичного бандітизму» Володимира Крука, який під час слідування написав лист «Про селянський професійний союз». Автор, зокрема, зазначав, що «селянська маса, в силу існуючих протиріч, вимушена тягнутися до будь-яких легальних чи нелегальних організацій, які б могли ясно відобразити їх настрої та побажання». Навіть знаючи ціну, яку їм доведеться заплатити за участь в підпільних організаціях, селяни згодні ризикувати заради відстоювання своїх прав та інтересів [17]. В. Крук був переконаний, що організація професійного селянського союзу пішла б на користь Радянській владі та компартії, оскільки останні змогли б краще регулювати взаємовідносини між двома основними класами – робітниками та селянством [18].

Таким чином, активними прихильниками і агітаторами за створення незалежних селянських спілок були представники всіх верств селянства – учасники дореволюційних політичних, економічних та громадських організацій, заможні, середняки, біднота (в тому числі й члени КНС), робітники, що проживали в сільській місцевості, демобілізовані червоноармійці, студенти, вихідці з села, навіть деякі члени КП(б)У тощо. Ідея щодо консолідації заради захисту своїх основних прав та інтересів знайшла підтримку серед представників всіх прошарків сільського населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кляси та клясова боротьба в переходову добу / Упоряд. С. Баранник. – Х. : Молодий більшовик, 1931. – 80 с.; Прігов С. Куркульський терор на селі / С. Прігов, А. Вікторов. – Х. : Юрвідав НКЮ УСРР, 1930. – 64 с.; История Коммунистической партии Советского Союза : [изд. 4-е, доп.]. – М. : Политиздат, 1972. – 736 с.
2. Лазуренко В. М. Заможне селянство України в умовах непу / В. М. Лазуренко. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2003. – 159 с.

3. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927) / О. І. Ганжа ; НАН України, Інститут історії України. – К., 2000. – 208 с.
4. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917-1933 / А. Грациози ; [пер. с англ.]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 96 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2317. – Арк. 2.
6. Там само.
7. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939 : Документы и материалы : [в 4 т.] / [А. Берелович, В. Данилов (ред.)]. – М. : Наука, 1998. – С. 556.
8. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2317. – Арк. 3.
9. Там само. – Арк. 2.
10. Там само. – Арк. 4.
11. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. – С. 148.
12. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2329. – Арк. 5.
13. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р184. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 272.
14. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2316. – Арк. 39.
15. Там само. – Арк. 132а-133.
16. Там само. – Спр. 2317. – Арк. 15.
17. Там само. – Арк. 17.
18. Там само. – Арк. 18.

Рецензенти: д.і.н., професор Ю. В. Котляр;
к.і.н., доцент О. П. Тригуб.

© Абразумова О. М., 2011

Надійшла до редколегії 19.11.2010 р.